

УДК 81'342.622

ВАРІАТИВНІСТЬ МОРФОНОЛОГІЧНИХ МОДЕЛЕЙ ІМЕННОЇ СЛОВОЗМІНИ У СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI–XVIII СТ.

Наталя РУСАЧЕНКО

*Київський славістичний університет,
кафедра української філології,
вул. Анрі Барбюса, 9, ауд. 3-9, 03680 Київ, Україна,
тел.: +380 (44) 5338375*

Зазначено важливість урахування морфонологічних характеристик в іменній словозмінній парадигмі в діяхронії. З'ясовано причини та умови варіативності морфонологічних моделей іменної словозміни у староукраїнській мові другої половини XVI–XVIII ст. Застережено випадки непослідовного використання вокалічних, консонантних чергувань та лінійних модифікацій основ у процесі творення відмінкових форм.

Ключові слова: діяхронія, іменна словозміна, лінійні модифікації основ, морфологія, староукраїнська мова другої половини XVI–XVIII ст., чергування.

Морфонологічні явища є важливим складником словозмінних процесів в історії мови, на що у своїх працях вказували О. Потебня, П. Житецький, Ю. Шевельов, О. Мельничук, С. Бевзенко, П. Тимошенко, С. Самійленко, М. Жовтобрюх, В. Русанівський, І. Матвіяс, А. Грищенко.

На сьогодні актуальним є завдання розкрити причини та механізм розвитку фонемних модифікацій морфем, простежити роль морфонологічних засобів в організації та розвитку словозмінних парадигм іменних частин мови, зіставити історичні та сучасні явища морфології з метою пошуку паралелізму в їхньому розвитку, оскільки особливості функціонування морфонологічних модифікацій у сучасній мові породжені і значною мірою визначаються історичними причинами. В українській історичній лінгвістиці потребують уваги проблеми поширення та функціонування морфонологічних явищ у староукраїнській літературній мові XVI–XVIII ст., коли розвивалися процеси її формування на основі живого народного мовлення, відбувався поступовий перехід до національних літературних норм.

Словозмінна іменна парадигма староукраїнської мови другої половини XVI–XVIII ст. не може бути побудована без морфонологічного аналізу, оскільки при утворенні відмінкових, числових та родових форм, окрім флексій, значну роль відіграють альтернативні та лінійні модифікації основ. Це зумовлено нетотожністю формальної виразності морфологічних і морфонологічних засобів. Флексія має морфемний статус і є формою, а морфонологічна характеристика може бути тільки частиною форми [7, с. 19–20]. Окрім того, кожна словоформу характеризує наявність флексії, яка є показником конкретного значення, тоді як поява альтернативної зумовлена певними умовами як фонетичного, так і морфологічного характеру, і її точне значення визначити неможливо.

Система словозміни іменників староукраїнської мови, що склалася на давньоукраїнській основі, зазнала значних змін. Поділ на відміни, який ґрунтувався на основотворчих суфіксах, у процесі історичного розвитку розпався, виник новий розподіл

за ознаками роду та системою відмінкових флексій. Зміни, що сталися у зв'язку з перерозподілом типів відмін іменників та в системі відмінювання, частково засвідчені уже в найдавніших текстах. У пам'ятках XVI–XVIII ст. зафіксовано лише залишки окремих форм давньоукраїнської системи відмінювання, натомість виразно окреслені типи відмінювання іменників, властиві новій українській мові.

Незавершеність процесу уніфікації відмінкових форм, безперечно, впливала на формування морфонологічної системи, створюючи нестабільну систему морфонологічних моделей староукраїнської мови XVI–XVIII ст., тому у відмінюванні іменників засвідчено паралельні нові і давніші форми.

На формуванні морфонологічної системи староукраїнської мови позначилися особливості відмінювання іменників, пов'язані з існуванням у XVI–XVIII ст. двох літературних мов – ближчої до народної і книжної, між якими не існувало різкої межі, оскільки вони перебували в постійній взаємодії. Саме це зумовило появу тотожних за семантикою, але різних за формою вираження мовних одиниць, або варіантів. Причинами варіантності були також певна неупорядкованість норм та істотні діалектні відмінності в мові зазначеного періоду.

Найпоширенішим способом творення іменних словозмінних парадигм староукраїнської мови виступає взаємодія флективних наборів з тими основами, у яких відбуваються морфонологічні чергування. В аналізованих пам'ятках вони представлені такими видами: а) чергування голосних звуків у середині та кінцевому сегменті основи; б) чергування приголосних звуків у кінці субстантивної основи.

Лінійні модифікації основ в іменних словозмінних парадигмах трапляються набагато рідше, маркують лексично обмежені групи слів і представлені тільки усіченнями та нарошеннями.

Альтернаційні ряди голосних у словозмінних парадигмах іменників можна поділити на дві групи: а) чергування голосних із нулем звука; б) взаємне чергування голосних. Чергування <е ~ ш> та <о ~ ш> є найпродуктивнішим типом варіювання голосних у староукраїнській мові XVI–XVIII ст. Найчастіше воно виступає у формах родового відмінка однини і множини та орудного однини іменників II відміни чоловічого роду, які мають кінцеві суфікси **-ок-**, **-ець-**: рахунок – рахунку (ВХ, 541), літописець – лїтописцєвъ (УВ, 29), жовток – жолтковъ (АД, 79), мешканець – мешканцем (ЛР, 83).

За рівнем унормованості зазначені вокалічні альтернації цілком відповідають закономірностям мови нової доби. І все ж із різним ступенем активності трапляються варіантні форми. Зокрема, тексти ділового стилю засвідчують поступове зникнення альтернації е ~ ш з парадигми іменника *Павло*. У текстах XVI ст. маємо початкову форму *Павел* (ВГ, 38) і форми непрямих відмінків – *Павла* (ВГ, 34), *Павлу* (39), тоді як текст XVIII ст. чергування вже не фіксує, бо в називного відмінку однини маємо *Павѣло* (ДН, 176), а в непрямому відповідно – *Павла* (146).

Непослідовно представлене в текстах пам'яток чергування е ~ ш у формах непрямих відмінків особового займенника *я*. Зокрема, в орудному відмінку однини послідовно засвідчено словоформу *мною* (ВН, 149; ЛР, 76, та ін.), тоді як у формах давального відмінка однини у всіх проаналізованих пам'ятках фіксується написання *миѣ* (ВГ, 32; ДН, 174; ЛР, 88), хоча паралельно трапляється новотвір – двоскладова форма *мені* (з наближенням наголошеного е до и). Форму *миѣ* (ДН, 147) маємо у пам'ятці в контексті, що виразно вказує на її живомовне походження.

Морфонологічні чергування голосних повного творення, які фіксуються всередині основи, засвідчені значно меншою кількістю прикладів і характеризуються численними відступами від правил їхньої реалізації. У староукраїнській мові вони перебувають на периферії морфонологічної будови. Найактивніше виступають альтернації, у яких один із альтернантів реалізується голосним звуком [i], другий – голосними [e] або [o].

Чергування <i ~ e>, <i ~ o>, яке в сучасній українській мові протиставляє називний відмінок однини чоловічого та жіночого родів решті відмінкових форм, засвідчене в проаналізованих текстах одиничним прикладом у формі родового відмінка однини іменника *ячмѣнь* (АД, 77). Решта форм не засвідчує чергувань. У називному і непрямих відмінках маємо: *войть* – *войта* (ЛР, 87), *дворѣ* – *двора* (ДН, 147), *домѣ* – *дома* (159), *конѣ* – *кона* (158), *воск* – *воску* (109 зв.) та ін. Звичайно, у живому мовленні зазначеного періоду альтернація вже існувала, хоча відбиттю її на письмі заважала традиційна орфографія.

Чергування <i ~ o> відсутнє і в займенникових формах: *мой* (ВГ, 34; ВН, 149) ~ *моего* (ВГ, 33; ВН, 149), *свой* (ДН, 147) ~ *своего* (ДН, 149; ВГ, 28; 30; ВН, 160; 151 та ін.), на яких також виразно позначився книжний вплив. У текстах Лохвицької ратуші засвідчено поряд із загальноновживаними і діалектні форми, які фіксувалися в говірках, що межували із зоною північного наріччя: *свуй* (ЛР, 82) ~ *своего* (77), *муй* (84) ~ *мого* (78); ці форми відомі також у гуцульських говірках [10, с. 761]. Чергування <у ~ o> трапляється і в парадигмі слова *войт*; так, маємо: *войть* ~ *вуйта* (ЛР, 87), *вуйтом* (85), хоча засвідчені і паралельні форми – *войта* (ЛР, 87), *войтом* (85).

У займенниковій парадигмі непослідовно представлене чергування <е ~ o>. У сучасній мові форма родового відмінка однини протиставлена решті форм непрямих відмінків. У текстах пам'яток це правило діє не завжди. Поруч із формами *собѣ* (ЛР, 81), *собе* (ВН, 146), *тобѣ* (ЛР, 80; ДН, 175), тексти пам'яток частіше фіксують у давальному та місцевому відмінках однини *себѣ* (ДН, 148; АД, 77), *тебѣ* (ДН, 176).

Появу *е* замість *о* пояснюють впливом як церковнослов'янської мови, так і певних форм давньоукраїнських говорів. Форми *тебѣ*, *себѣ*, що виникли із праслов'янських *tebe [→ *тебѣ*], *sebe [→ *себѣ*] і збереглися «як поодинокі архаїчні залишки в окремих говірках української мови», підтримувані другим південнослов'янським впливом, стали досить поширеними у староукраїнській мові XVI–XVIII ст. [4, с. 144]. Не фіксують пам'ятки і чергування <o ~ i> в орудному відмінку множини іменника *pluralis tantum гроші*; маємо лише стару форму *грошми* (ВГ, 38).

Консонантні чергування в іменній словозміні мають значно ширшу сферу використання, аніж вокалічні, і представлені більшою кількістю альтернативних рядів. Найпомітнішу роль у відмінковій парадигмі відіграють чергування твердих і м'яких приголосних, більшою мірою виступаючи під час утворення форм місцевого відмінка однини та родового множини іменників I відміни жіночого роду та II відміни чоловічого і середнього родів: *хрест* – на *Хрѣтѣ* (ВХ, 538), *тіло* – на *тѣлѣ* (ВХ, 546), *віра* – в *вѣрѣ* (Виш., 172), *сукня* – *сукнею* (ВХ, 540), *палиця* – *палицею* (ВХ, 540) та ін., а також чергування задньозикових зі свистячими: *сироватка* – в *сироватцѣ* (АД, 84), *зневага* – в *зневазѣ* (Лс., 21), *мачуха* – при *мачосѣ* (ЛР, 89), які є специфічною рисою іменної словозміни.

В аналізованих текстах засвідчені як нові, регулярно здійснювані чергування звуків, так і давні морфонологічні процеси, які вже перестали діяти і збереглися тільки як варіанти кореневих морфем у різних словоформах.

Найбільшу непослідовність серед консонантних чергувань засвідчують альтернативні твердих та м'яких звуків у прикметникових парадигмах. Це пов'язано з функціонуванням у староукраїнській мові в називному відмінку однини чоловічого роду закінчень **-ий** та **-ій** на місці традиційного **-ый**. Причини варіювання прикметників на **-ий**, **-ій**, **-ый** полягають у взаємодії книжної і розмовної мови, а також є результатом впливу на літературну мову школи (підручників граматики). Паралельне використання **-ий**, **-ій** припадає на XV ст. Вживання цих варіантів у прикметниках з основами на твердий приголосний активізується в XVII ст. і особливо у XVIII ст. Закінчення **-ій** фіксується в пам'ятках, різних за місцем походження [1, с. 67].

У проаналізованих текстах форми називного відмінка однини чоловічого роду з м'якими варіантами основ протистоять формам інших непрямих відмінків з твердими кінцевими сегментами основ. Форми чоловічого роду за цією ж ознакою протиставляються формам жіночого та середнього родів.

Найчастіше пом'якшений або м'який варіант прикметникової основи перед флексією **-ій** з'являється в кінцевому сегменті кореня або у складі суфіксів **-к-** (**-ськ-**), **-ов-**, **-н-**. Чергування <р' ~ р>, <л' ~ л>, <т' ~ т> засвідчені в парадигмах слів: хорій (АД, 79), білій (82), злій (82), старій (ДН, 173), простій (АД, 87) та ін.

Пом'якшений варіант основи в називному відмінку однини маємо і в займенникових формах: которій (АД, 78), такій (77) та ін.

У сучасній українській мові чергування твердих і м'яких приголосних разом із відмінковими флексіями протиставляють прикметникові, дієприкметникові та займенникові форми називного відмінка чоловічого роду в однині та множині. Що стосується староукраїнської мови, то проаналізовані тексти дають можливість констатувати, що аналогічні альтернативи не завжди мали місце у словозмінних парадигмах, оскільки, як уже було зазначено, у називному відмінку однини прикметники, дієприкметники та займенники чоловічого роду мали закінчення **-ій** на місці звичайного **-ий**. Отже, у мові існували паралельні форми. У зв'язку з цим є сенс говорити про чергування, якщо в тексті паралельно представлені форми того самого слова в називних відмінках однини та множини.

Тексти пам'яток XVI та першої половини XVII ст. чергування в зазначених позиціях не фіксують. Маємо: XVI ст. – домовый (ВГ, 29) ~ домовые (35), который (36) ~ которые (39), оный (31) ~ оные (35), оранский (30) ~ оранские (38); XVII ст. – возный (ВН, 147) ~ возные (153), писаный (150) ~ писаные (159), чорный (153) ~ чорные (153); XVIII ст. – шляхетный (ДН, 155) ~ шляхетные (153). Із другої половини XVII ст. тексти починають фіксувати паралельні форми з чергуванням і без нього: червоный (ЛР, 81) ~ червоные (81), лохвицький (78) ~ лохвицькіе (86).

Тексти XVIII ст. представляють у зазначеній позиції навіть чергування Т' – Т: поданий (ДН, 159) ~ поданіе (149), которий (165) ~ которіи (160), б'їдній (КЗ, 188) ~ бідніе (185), старій (185) ~ старіе (185), честній (196) ~ честніе (44), которий (АД, 87) ~ которіе (77).

Аналогічні зауваження можна зробити і щодо протиставлення форм називного та непрямих відмінків множини. У сучасній мові в зазначених позиціях відбувається

чергування пом'якшеного (перед флексією **-і**) і твердого звуків (перед флексіями **-их, -ими, -им**). У староукраїнській мові це чергування відбувається непослідовно, оскільки у називному відмінку множини маємо подекуди стару флексією **-ые** на місці **-і**. У текстах XVI – першої половини XVII ст. чергування в зазначених позиціях взагалі відсутнє: вечные (ВГ, 29) ~ вечными (39), замковые (38) ~ замковых (28), кривные (29) ~ кривных (28), кривнымъ (38). Із другої половини XVII ст. тексти фіксують паралельні форми: XVII ст. – горьные (ЛР, 83) ~ горьныхъ (88), голюньские (83) ~ голюньских (83), декъретовіе (86) ~ декъретовых (89) та ін.; XVIII ст. – керебердянские (ДН, 163) ~ керебердяньских (165), пахатніе (163) ~ пахатнихъ (163), подданіе (149) ~ подданихъ (159), бѣдніе (КЗ, 185) ~ бѣдних (45), живіе (190) ~ живих (194), діяволскіе (191) ~ діявольских (190).

Незафіксованими на письмі виявилися альтернативи твердих та м'яких приголосних у деяких парадигмах іменників. У текстах пам'яток в орудному відмінку маємо написання детми (ЛР, 86; ВН, 161), смертми (КЗ, 42), людми (ПЛ, 58), приятелми (ЛР, 76); у називному – Кост (ЛР, 83), зят (79). Насправді у мові чергування відбувалися, а відсутність пом'якшеного варіанта основи в початковій формі пояснюється впливом книжної орфографії (м'якість надрядкових літер на письмі звичайно не позначалася).

Тексти другої половини XVII ст. фіксують форми родового відмінка множини іменників перед старою флексією **-ій (-ий)**, у яких не відбувається чергування м'яких та твердих звуків: печатий (ЛР, 87), дѣтій (АО, 55), свиній (АО, 47), гусій (АО, 55), людій (АО, 49). Зазначені форми відбивали південно-західні діалектні впливи. В новій літературній мові, сформованій на південно-східній основі, вони вийшли з ужитку.

У текстах художнього стилю зафіксовано форми, які в новій мові уже не вживалися: родового відмінка множини – звѣрей (КЗ, 90) та місцевого множини – въ монастырехъ (КЗ, 186), де перед старими флексіями **-ей** та **-ехъ** відсутнє чергування <р ~ р'>.

У формах родового відмінка однини в текстах засвідчено паралельне написання **р** та **р'** у кінці іменних основ II відміни чоловічого роду: XVI ст. – господаря і господара (ВГ, 39), генваря і генвара (ВН, 152), писаря (ВГ, 39) та писара (49); XVII ст. – сентебра (ЛР, 76) і сентебря (78) та ін. Звичай не розрізняти на письмі **р** та **р'**, започаткований в XI ст., тривав аж до XVIII ст., що було спричинено складною артикуляцією цього приголосного [10, с. 251, 254]. Крім того, ствердіння колишнього м'якого **р'** незалежно від позиції є характерною рисою консонантизму північних і майже всіх південно-західних говорів української мови [2, с. 72];

Паралельні форми засвідчені в родовому однини іменників II відміни із кінцевим приголосним основи **-ц**: м[ѣ]с[я]ця і м[ѣ]с[я]ца (ЛР, 85), кадилницю і кадиллицю (ВХ, 547), столицю і столицу (УВ, 31). Така непослідовність прийшла з церковнослов'янської мови, де не було опозиції **с** та **с'**. До того ж, у частині болгарських говірок звук [с'] ствердів дуже рано. Тому церковнослов'янські рукописи болгарського походження, що потрапляли в Україну, були позначені хаотичністю щодо вибору «йотованих» чи «простих» букв після **с** [10, с. 789]. Диспалаталізація **с'** у кінці слова і перед голосними **а** та **у** в буковинських і гуцульських говірках зумовлена впливом молдавсько-румунських говорів [2, с. 74], а в північноукраїнських – білоруських та західноукраїнських запозичень [10, с. 791].

Чергування задньоязикових і м'яких свистячих <к ~ ц'>, <г ~ з'>, <х ~ с'> представлене у старих формах місцевого відмінка однини та множини іменників I відміни, II відміни чоловічого роду давніх -*ō основ перед закінченням -ехъ [6, с. 62]: в пророцехъ (Нег., 110), во челоуѣцехъ (Лс., 18), в(ь) жициѣхъ (КЗ, 197), в до(л)зехъ (ВГ, 37 зв.), о друзехъ (ФП, 54); на рецѣ (Гр., 615), въ грѣсѣ (ВН, 5); називних, знахідних відмінків множини перед -и (-ѣ): бози (Вл., 334 зв.), печенѣзи (Сл., 219), пророцы (ІС, 182), роуцѣ (АЖЛ, 20 зв.), нозѣ (20 зв.), отроцы (Б, 107), пророцы (107), еретицы (Гр.1596, 25 зв.), дуси (Вл., 338), патріарсі (Б, 107). У текстах альтернація <к ~ ц'> трапляється у формі двоїни – обидва штуце (Розм., 56а), два жици (НЛ, 87 зв.), двѣ роуцѣ (ПС, 79), двѣ нозѣ (ПС, 79).

Лінійні модифікації основ в іменних парадигмах представлені нарощеннями та усіченнями і трапляються в лексично обмежених групах слів. Ступінь їх поширеності різний; так, усічення -ин у парадигмах іменників II відміни та нарощення -ат у IV відміні діють безвідмовно. Перше характеризує іменники на позначення осіб за національною та соціальною належністю, друге – іменники, що називають здрібнілі істоти. Інші маркують обмежені кількісно, словотворчо непродуктивні групи слів (j, л, т та ін.) і навіть ізольовані іменники (ер). Прикладів накладання тексти пам'яток не засвідчують.

Форми з усіченнями характеризують іменники чоловічого роду II відміни, які позначають назви осіб за національною, соціальною та географічною належністю, зафіксовані в текстах пам'яток різних стилів XVIII ст., і не мають варіантних форм: керебердяне (ДН, 163), пародіяне (160), поточане (163), муровлане (УВ, 278), мѣщане (КЗ, 192), селяне (192), християне (195).

Форми з нарощеннями маємо в парадигмах іменників III і IV відмін. Тексти пам'яток фіксують поодинокі приклади, які не збігаються з нормами сучасної української мови. Нарощення -ен- характеризує парадигму іменника IV відміни ім'я: Родовий відмінок однини і множини – имени (ВГ, 32), имениѣ (ДН, 165), орудний однини – имениемъ (158). Внутрішній механізм цього морфонологічного явища складний, оскільки в ньому представлено як нарощення, так і усічення субстантивної основи. Тексти пам'яток XVI – першої половини XVII ст. фіксують поряд із ім'я і форму іменя (ВГ, 37; ВН, 147), а тому нарощення не є характерним для непрямих відмінків цього слова.

Нарощення -j- засвідчене у формі орудного однини іменника *кров* – кровью (АД, 88). Щоправда, тексти пам'яток фіксують і написання с(ь) кровію (УВ, 33б; Г, 59), де замість нарощення виступає чергування звука [в] із парним пом'якшеним варіантом [в']. Фіксується в пам'ятках і написання в орудному однини іменника любовію (ВХ, 547). У зазначених формах флексія -ію є діалектною особливістю пам'яток південно-західного походження [6, с. 90–91].

Непослідовно в текстах проаналізованих пам'яток представлено подовження кінцевих приголосних основи перед флексією -у (-ю) в парадигмах іменників III відміни, що є наслідком історичного явища асиміляції звука й до попереднього м'якого приголосного після занепаду редукованого ь та и [8, с. 150] і яке можна інтерпретувати як нарощення. Воно з'являється тільки в тексті XVIII ст. – з соллю (АД, 106). У решті випадків маємо написання з солю (ПЛ, 3), печатію (ГБ, 406), печатю (ВГ, 39), погібелію (ГБ, 418), на(д) Либедюю (від Либедь – УВ, 30). Свого часу на морфологічну

функцію подовжених приголосних, які виступають на межі основи і флексії, вказувала Л. Калнинь, зазначаючи, що вони оформляють орудний відмінок однини іменників жіночого роду III відміни [5, с. 87]. А. Залеський сформулював морфологічне правило, згідно з яким початковий компонент (нарощення) в парадигмі іменників III відміни реалізується по-різному, залежно від кінцевого приголосного основи: «після губних та **р**- маємо **й**, після решти приголосних – звук, ідентичний попередньому приголосному основи. За умови збігання у фіналі основи двох передньоязикових приголосних подовження (нарощення) не відбувається» [3, с. 61].

Що ж стосується зафіксованих форм без нарощення, то І. Керницький спостеріг, що форми орудного відмінка однини іменників колишніх *-*ї* основ з флексією *-ью* переважають у пам'ятках із Волині і Наддніпрянщини [6, с. 90–91], хоча за написанням *-ью* може приховуватися і вимова з подовженим приголосним [3, с. 64]. Флексія орудного відмінка *-ою*, яка починає з'являтися в текстах пам'яток, на думку дослідників, з XVIII ст., є діалектною [9, ч. 1, с. 115].

Розглянувши наведені типи чергувань та лінійних модифікацій основи, приходимо до висновку, що в досліджуваних текстах засвідчено не тільки давні морфологічні процеси, які вже перестали діяти і збереглися лише як варіанти кореневих морфем у різних словоформах, а й новіші, регулярно здійснювані чергування звуків. Варіативність морфологічних моделей іменної словозміни староукраїнської мови була зумовлена особливостями відмінювання іменників, пов'язаними з існуванням у мові зазначеного періоду двох типів літературної мови, загальною невпорядкованістю норм та істотними діалектними відмінностями.

Вочевидь, вивчення морфологічних процесів в іменній словозміні староукраїнської мови – перспективне дослідження, яке дасть змогу встановити важливі для історичного мовознавства факти, які лишалися поза увагою дослідників, розкрити механізм змін у словозмінних парадигмах, виявити нові можливості для аналізу внутрішньої взаємодії між елементами мовної системи.

ДЖЕРЕЛА

- АД – Лікарський poradnik «Аптека домова» за збкою 1760–1780 рр. Рукоп. НБУ, ш. ДА/905л.
- АО – Акти села Одрехови. – К. : Наук. думка, 1970. – 260 с.
- Б – «Богогласникъ». Друкарня Почаївської лаври, 1790. Прим. НБУ, ш. Кир. 825.
- ВГ – Волинські грамоти XVI ст. / Підгот. до вид. В. Задорожний та А. Матвієнко. – К. : Наук. думка, 1995. – 245 с.
- Вл. – Драма «Владимеръ» Ф. Прокоповича, список I пол. XVIII ст. Рукоп. НБУ, ш. I. 6527.
- ВН – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини / Підгот. до вид. В. В. Німчук та ін. – К. : Наук. думка, 1981.
- ВХ – «Вѣнецъ Х[ристо]въ зъ проповѣдій неделныхъ» А. Радивиловського, друкарня КиєвоПечерської лаври, 1688 р. Примірник НБУ, ш. Кир. 59.
- ГБ – Опис паломницької подорожі Василя Григоровича Барського до святих місць, 1723–1747 рр. Рукоп. НБУ.
- Гр. – Літопис Г. Грабянки, список II пол. XVIII ст. Рукоп. НБУ, ш. VIII.149/49.

- ДН – Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст. : (Акти сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) / Підгот. до вид. В. А. Передрієнко. – К. : Наук. думка, 1986.
- ІС – Інтермедії до драми «Стефанотокось», I пол. XVIII ст. Рукоп. збк. НБУ, ш. І.2027.
- КЗ – Зиновій Кв. Вірші. Приповіді посполиті / Підгот. до вид. В. Колосова та І. Чепіга. – К. : Наук. думка, 1971.
- ЛР – Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. : зб. актових документів / Підгот. до вид. О. Маштабей, Б. Самійленко, Б. Шарпило. – К. : Наук. думка, 1986.
- Лс.– «Книга, глаголемая Листовня» братів Данила, Дем'яна і Мойсея Гирманів, 1712 р. Рукоп. НБУ, ш. І.7378.
- Нег. – Євангеліє в перекладі Валентина Негалевського, 1581 р. Рукоп. НБУ, ш. 4511/1636.
- НЛ – «Ніжинський літопис», повісті, легенди та ін, XVIII ст. Рукоп. НБУ, ш. Ніж. 34.
- ПС – Переспоничке Євангеліє 1556 – 1561рр. – К. : Друкарня Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – 670 с.
- ПЛ – Приватні листи XVIII ст. / Підгот. до вид. В. А. Передрієнко. – К. : Наук. думка, 1987.
- Розм. – Розмова (близько 1575 р.). Фотокопія рукопису. Збер. в НБУ.
- Сл. – Ораторські «Слова» Ф.Прокоповича та ін., I пол. XVIII ст. Рукоп. НБУ, ш. І.6527
- УВ – Вірші зі збк, укладеної «въ ключу Уманскомъ», ост. чверть XVIII ст. Рукоп. НБУ, ш. VIII.216(199).
- ФП – Збірка повістей, легенд, повчань та ін. Пилипа Федоровича, 1693 р. Рукоп. НБУ, ш. 478п/1734.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Грищенко П. П. Прикметник в українській мові / П. П. Грищенко. – К. : Наук. думка, 1978. – 207 с.
2. Залеський А. М. Діалектна основа фонологічної системи сучасної української літературної мови / А. М. Залеський // Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 50–96.
3. Залеський А. М. Подовжені приголосні у фонологічній і морфологічній системах української мови / А. М. Залеський // Мовознавство. – 1980. – № 6. – С. 56–65.
4. Історія української мови : Морфологія / [С. П. Бевзенко, А. П. Грищенко, Т. Б. Лукінова та ін.]. – К. : Наук. думка, 1978. – 539 с.
5. Калнынь Л. Э. Развитие корреляции твердых и мягких согласных фонем в славянских языках / Л. Э. Калнынь. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 136 с.
6. Керницький М. І. Система словозміни в українській мові : На матеріалі пам'яток XVI ст. / М. І. Керницький. – К. : Наук. думка, 1967. – 288 с.
7. Макаев Э. А. Отличительные черты морфологии германских языков с историко-типологической точки зрения / Э. А. Макаев, Е. С. Кубрякова // Историко-типологические исследования морфологического строя германских языков. – М. : Наука, 1972. – С. 7–39.
8. Матвіяс Ю. С. Іменник в українській мові / Ю. С. Матвіяс. – К. : Рад. школа, 1974. – 184 с.

9. Самійленко О. П. Нариси з історичної морфології української мови / О. П. Самійленко. – К. : Рад. школа, 1964. – Ч. 1. – 234 с.; Вища школа, 1970. – Ч. 2. – 190 с.
10. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Харків : Акта, 2002. – XII, 1054 с.

Стаття надійшла до редколегії 28.02.2011

Прийнята до друку 21.03.2011

**VARIATION OF THE MORPHONOLOGICAL MODELS
OF NOMINAL ACCIDENCE IN THE OLD UKRAINIAN LANGUAGE
IN THE SECOND HALF OF THE 16th THROUGH 18th CENTURY**

Natalya RUSACHENKO

*Kiev Slavonic University,
Department of Ukrainian Philology,
9, Henri Barbusse Str., r. 3.9, 03680 Kyiv, Ukraine,
tel. +380 (44) 5338375*

The importance of taking into account the morphonological characteristics in the nominal accidence paradigm is indicated. The reasons and conditions for the variation in the morphonological models of nominal accidence in the Old Ukrainian language in the second half of the 16th through 18th century are specified. The inconsistency of the use of vowel, consonant alternation and linear modifications in the process of constructing a case form is characterised.

Key words: alternation, diachrony, linear stem modification, morphonology, nominal accidence, Old Ukrainian language in the second half of the 16th through 18th century.

**ВАРИАТИВНОСТЬ МОРФОНОЛОГИЧЕСКИХ
МОДЕЛЕЙ СЛОВОИЗМЕНЕНИЯ СТАРОУКРАИНСКОГО ЯЗЫКА
ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XVI–XVIII В.**

Наталія РУСАЧЕНКО

*Киевский славистический университет,
кафедра украинской филологии
ул. Анри Барбюса, 9, ауд. 3.9, 03680 Киев, Украина,
тел. +380 (44) 5338375*

Указана необходимость использования морфонологических характеристик в именной парадигме в диахронии. Определены причины и условия вариативности морфонологических моделей именного словоизменения староукраинского языка второй половины XVI – XVIII в. Обращено внимание на несоответствие вокалических, консонантных чередований и линейных модификаций основ при образовании падежных форм нормам современного украинского языка.

Ключевые слова: альтернации, диахрония, именное словоизменение, линейные модификации основ, морфонология, староукраинский язык второй половины XVI – XVIII в.